

DÉLVIDÉKI SZEMLE

1942 MÁJUS

I. ÉVF. 5. SZÁM.

Bunyevácok magyar földön

BÁCSKA... Sokkal több ez a termékeny földdarab, mint amennyit egyszerű neve takar. Délkelet európa Mezopotámiája; a kontinens déli hajlásán tizenkét vagy tizenöt nemzetiség olvasztómedencéje s bejárat az európai történelem egyik legnevezetesebb szinterére: a Balkánra. A Duna és a Tisza nagy ölelésében városok, falvak, szétszóródott tanyák, apró szállások őrzik ezer év történelmét: s ahogy a föld megtartotta ősi formáját, úgy népe is makacsul hasonult a földhöz. Csak a városi épületek homlokzatán látszik meg az idő nyoma, csak a városi lakosság szelleme mozdult el az új idők, új eszmék és az új környezet hatása alatt; a föld és népe, szintje és arca változatlan maradt. Nehezen mozdul ki az ősi kerékvágásból, nehezen szakít a hagyománnyal s alig felejtí a régi életformát. Talán innen magyarázható az is, hogy a Balkán kétévti-zedes közelsége — hiába keressük — nem hagyott nyomot ezen a vidéken. A déli és keleti szellem nyersesége, misztikája csupán egyikét szoborban öltött itt testet, de az idő első rengése megsemmisítette.

Alföldi népek: parasztok életformája ez. Örök bástyája, elpusztíthatatlan fellégvára a falu, a tanyavidék és a végtelen síkság peremén lapuló szállások világa. S bár a népi szellem fejlődésének két főirányítója van: a faji lelkiakat és a társadalomtörténeti fejlődés eredménye, — itt az előbbi a tökéletes hatóerő. A faji lelkiakat a népi szellem lényege, ősi gyökere és évszázadok során annyira megmerevítette a paraszti életformát, hogy a történelmi fejlődés egyes alföldi népeknél — így a bunyevácoknál is — nem tudott áthatolni a faji ösztönök szintézisén.

1.

A TERMÉKENY BÁCSKAI TALAJON magyarok, svábok, sokácok, szerbek, tótok, románok igazítják az ekeszarvát. A legősibb a magyarság, mely ezer év óta csinálja itt a történelmet. Mellette szorgalmasan és kitartóan él, dolgozik és gyarapodik a szlávanya ideverődött gyermeke.

A bunyevácok talán Dalmáciából vagy Hercegovinából, a Buna folyó mellékéről vetődtek ide, jobb megélhetést keresve. Ki tudja? Maguk között is eldöntetlen ez a kérdés, még ma is könyvekben,

folyóiratokban vitatkoznak rajta. Kétszáz vagy háromszáz éve, sőt hét-nyolcszáz évről is beszélnek, hogy „Szent Ferenc népe“ belehasította az első barázdát a bácskai földre.

Nemzetiségek közé ágyazva az ide-odaverődés s a történelmi megpróbáltatások erősítették meg bennük az alföldi életet. A ferencrendi szerzetesek nemcsak az áttelepülés napjaiban irányították őket, hanem később is ott volt a katolikus egyház gyámolító keze, amikor már ezen a vidéken megtörtént az új honfoglalás és a törökdúlta pusztaságban egymásután emelkedtek a bunyevác házak, tanyák, utcasorok. Felső-Bácskáról így ír Antunovich Iván püspök, a bunyevácok egyetlen szellemi vezére: „Il tu su sagradjani bunjevacki salasi, koji su sacuvali nas od propasti,“ — „és itt épültek az alföldi bunyevác szállások, melyek megőrizték e népet a pusztulástól“. Mert ez a sík vidék a történelem minden korszakában a legnehezebb megpróbáltatásoknak volt kitéve: a nemzetiségek közösnek érezték a sorsot, melyet a történelem nemcsak a harcos magyarságra, hanem a mellette élő nemzetiségekre is kirótt.

Itt a tanyavidék és a szállás őrizte meg a bunyevácsgót a délszláv „egybeborulás“ idején is s ma is ez a vidék mutatja föl e nép igazi arcát.

A bunyevác szállások Felső-Bácskában Baja környékén, Szabadka nyugati és délnyugati határában a Kelebia, Tavankút, Mérgecs, Bajmok, Vámtelek és Nagyfény sávjában egészen a Tiszahátig húzódnak, ahol már a szerb település szakítja meg a bunyevác földek terjedelmes láncolatát. A szállások néhol tanyavilággá sűrűsödnek, helyenként már tanyafalu is alakult, kissé távolabb azután ismét nagy elszórtságban, sokszor jónéhány kilométernyi távolságra egymástól, népesítik be a szántóföldeket. A tanyacsoportok inkább a vasútvonalak mentén, a kövesutak közelében fejlődtek, önálló községgé azonban *soha nem* formálódtak. A bunyevác tanyavilág félkörét járva, helyenként változik a bunyevác lakosság számaránya és a földbirtok területe is. A kelebiai részben, főleg a futóhomokon, nagyobbára magyarok laknak, Tavankúton már jóval több a bunyevác gazda, Bajmok alatt ismét erősödik a magyar tanyák száma, de Vámtelek és Nagyfény között már szintiszta bunyevác tanyacsoport alakult ki (ahogy a földbirtokok fokozatos gyarapodását nézzük) az elmúlt harminc-egyven év alatt.

A fokozatos gyarapodást nemcsak az észszerű belterjes gazdálkodás hozta magával, hanem az eredményes sertéshizlalás és szarvasmarha-tenyésztés is. A bácskai földművelő népek között — a svábok mellett — a bunyevácok a legerősebb állattenyésztők. A tanyai csendet az egész határban fölveri a jószág: nemcsak a 40—50 holdas gazdaságokban, hanem a 10—12 holdasoknál is tele van az istálló meg az akol. Minden bunyevác gazda annyi jószágot tart, amennyit csak a kukoricatermése elbir, — úgy, hogy Bácska más vidékén csak a 100—120 holdas gazdaságon láthatni annyi jószágot, mint a bunyeváclakta területen a 40—60 holdasoknál. A kis- és közepes gazdaságokban ez óriási erőfeszítést igényel, örökös munkát és szakadatlan takarékossgot: de hogy ezt kibirták és kitartottak, azt ma a felsőbácskai telekkönyvek is bizonyítják, mert az 50 holdon felüli gazdák között alig találni magyart...

A földbirtokvásárlásnak legerőteljesebb lépéseit az első világháború előtti évtizedekben tették meg s szembetűnő, hogy a háború után mind a polgáriasodás, mind a vagyoni gyarapodás terén szakadás, sőt egyes helyeken visszaesés tapasztalható. Bár a földéhség ma is olyan erősen megnyilatkozik náluk, mint a múlt század utolsó éveiben, amikor a magyarságot a mesterségesen szított kivándorlási láz elfogta.

A bunyevácok közül nagyon kevesen mentek át tengerentúlra.

2.

A BUNYEVÁC FÖLDMŰVELŐ NÉP belső életét, rejtett erőit kutatva az apró vázlatokból összeállított helyzetkép csak úgy lehet teljes, ha elhagyjuk a várost és a népi lélek legerősebb forrásához megyünk: a szállásra, a szántóföldekre. Az igazi, földszerető népet leginkább a szántóföldön lehet megismerni és igen sok kérdésre a legjobb feleletet maga a tanya, a megmunkált föld, a jószág és a rengeteg munkában elkopott ekeszarva adja.

A fehérre meszelt apró házakban, a kicsiny ablakok mögött, levegőtlen, de ragyogó tisztaságú szobákban él a nép. Ahogyan az útkereszteződéseknél, messze, künn a tanyák között igen gyakran virágokkal földiszített feszülettel találkozik az ember, úgy a lakásokban is. A konyhákban, szobákban, a falon, az almáriumon mindenütt a sok szentkép, ereklye, szenteltvíztartó, szentelt barka, „háziáldás“, feszület meg az imakönyv a habféhérre mosott s szinte csodálatos szorgalommal himzett terítőkön. Leggyakoribb Szent Ferenc és Jézus-szíve képe. Mindez nemcsak formaságból vagy divatból kerül be az egyszerű, de tiszta lakásokba, hanem meggyőződésből. Mert e népnek ebben kedve telik. Mélyen vallásos s talán legvallásosabb népe Bácskának. A hit és az ima belső lelki szükséglete, de a külsőségekben is mindig megnyilatkozik. Minden ünnepi processzió részvesznek, minden ájtatosságon ott vannak, nők, férfiak egyaránt, a keresztútjárásokon, zarándokhelyeken, kálvárián s a templomok hajóiban bunyevác egyházi énekeket hall a hívő. De éneklük a magyar egyházi énekeket is, főleg az idősebbek, s énekelnek magyar egyházi melódiára bunyevác szöveget is.

Egyik fiatal papírójuk foglalkozik ezzel a kérdéssel s könyvében arról ír, hogy ez a nép kicsiny számához viszonyítva milyen sok papot adott már a katolikus egyháznak: világi lelkipásztort, szerzetest, s ezek voltak minden időben a bunyevác nép legfőbb oszlopai, legkiválóbb tanítói. Multjuk és történelmük legtöbb adatát a magyar kútforrásokon kívül a ferencrendi szerzetesek gyűjtötték össze és talán az sem véletlen, hogy ezeket az adatokat Antunovich Iván püspök dolgozta föl történelmi munkájában.

A bunyevác nép tökéletes lelki közösségben él vagy inkább talán élt az egyházzal. S ennek emlékét őrzik a mélyen vallásos emberek lakásai.

3.

A BUNYEVÁCSÁG népi életét, igazi arcát még a bunyevác értelmiség soraiban is kevesen ismerik. Gazdasági életük nyitott könyv, hiszen csaknem valamennyien földműveléssel foglalkoznak és mégis sok értelmiségi elemük előtt ismeretlen az a tény, hogy Bácskában egyetlen nép a bunyevác, mely ellent tudott állani az elproletarizálódásnak.

Miért van ez? Talán megfeledeztek róluk?

A nép értékeit és fogyatékoságait a szállás, a tanyacsoport és a falu csöndje őrzi. Az ő házuk tája tényleg fölfedezőkre vár, mert az elmúlt évtizedekben nagyon kevés szláv írónak sikerült hozzájuk férkőzni és így a legtöbben csak „hallomásból” ismerik őket. Ezért mondta már nyolcvan esztendővel ezelőtt Antunovich püspök a „*Rasprava o bunjevcih i sokcih*” („Értekezés a bunyevácokról és sokácokról”) című művében: „Ha azt akarjátok, hogy a nemzet el-tűnjék, tüntessétek el, takarjátok el történelmi multját s akkor kínai falakat vontatok jövője elé.” Ebben a fölkiáltásban van valami, ami az egész bunyevácság életét jellemzi. Láthatatlan kínai fal húzódik a letűnt századok mögött és beleível egészen a jelenbe. Ha életük lényegét és tartalmát keressük, úgy érezzük, hogy történelmi multjuk e falakon belül, valahol a feledés homályába rejtőzik és a bunyevácság élete a mai időkben is csak oly ritka nagyjaik műveiben mutatkozik meg. Mert mindabban, amit a szerbek annyi kötetten keresztül összeírtak és később a horvátok is ismertettek kiadványaikban, majd minden esetben inkább a politikai háttér a lényeg, mintsem a tárgyilagos valóság.

Így a bunyevác nép, ha kevesebbszer is, de valójában a bunyevác szerzők alkotásaiban talál igazi arcára.

Két évtized tanulása csak most kezd kibontakozni a bunyevác nép és értelmisége előtt. Tulajdonképen mit is jelentett ennek a szláv népcsoportnak a huszonhárom éves szerb uralom?

Az értelmiségi utánpótlás számbelileg lényegesen csökkent s ennek következtében a polgáriasodásnak az a folyamata, amely a monarchia idején megindult, a szerb értelmiség előretörése folytán náluk éppúgy megakadt, mint a megszállott Délvidék többi kisebbségi népcsoportjánál. A magyar időben aránylag több bunyevác diák szerezte meg az orvosi, ügyvédi és mérnöki diplomát a magyar egyetemeken, mint az elmúlt huszonhárom év alatt a szerb egyetemen. A bunyevác irodalmi termékek iránt sem nyilvánult meg az az érdeklődés, amely megillette volna őket. A megszállás első éveiben a szerb irodalmárok gyűjtötték a bunyevác adatokat s ennek az lett az eredménye, hogy később Szabadkán, Zomborban, Ujvidéken, sőt Belgrádban is igen sok könyv, folyóirat és füzetes kiadvány jelent meg a bunyevácokról — szerb írók tollából. Ezek a politikai színezetű, sokszor megrendelésre készült művek igen tekintélyes számban kerültek piacra, valósággal előzönlítették az olvasóközönséget, míg a bunyevác írók és néprajzkutatók írásai visszhangtalanul heverték a könyvkereskedések, nyomdák raktáraiban. S ha eljutott mégis valahogy az olvasóig, az a szerző áldozatkész-

ségéből történt: mert ezeknek legnagyobb része ajándék volt. A huszonhárom év szükös könyvterméséből megállapítható még az is, hogy a világháború előtt a termés szellemben gazdagabb volt, mint az elmúlt két évtized alatt.

Egyedül a népköltészet és a néphagyományok gyűjtése terén találhatunk komolyabb eredményeket. Prcsics Iván szabadkai bunyevác író és népdalkutató évek óta foglalkozik népe szellemi termékeinek föl kutatásával s ezen a téren egyedülállóan olyan értékes munkát végzett, amely a bunyevátság kulturális életében Antunovich óta szinte példátlanul áll. Munkatársai egyszerű földművesek, parasztemberek, akik a tanyavilágban összegyűjtik a verseket, népdalokat, közmondásokat. Az értelmiség nem fordul kellő érdeklődéssel és megértéssel az értékes kultúr munka felé: így rengeteg érték elkallódik.

A társadalmi fejlődés valahol a letűnt évtizedek mögött elakadt s a tehetségkutatás egyre késik. Pedig kint a földeken, tanyákon, a falvakban az örökös munka olyan értékeket emészt föl, amelyeknek megmentése és érvényesítése talán egy új korszakot is nyithatna a bunyevátság szellemi életében.

4.

OLYAN A BUNYEVÁC PARASZTI LÉLEK, mint hajnalhasadásakor a kút merítetlen vize: tisztaságát és mélységét semmi sem zavarta meg.

Igy jellemzi népét Prcsics Iván. Ebben a mondatban benne foglaltatik a felelet azokra a panaszos sorokra is, melyeket Ilkics Szteván szerb archimandrita írt még 1927-ben. A neves szerb pap-író „A bunyevácokról” című művében ily módon méltatlankodott: „Az 1918-as föl szabadulás nagy művét a bunyevác nép nemzeti öntudatának hiányában meglehetősen közömbösen fogadta; ezért a föl szabadítókkal szemben részben *ellenséges* és tartózkodó, részben pedig passzív álláspontot foglalt el.”

De nemcsak a huszas évek derekán, hanem a délszláv uralom utolsó esztendőiben is hangzottak hasonló szerb panaszok, mert ez a két szláv népcsoport nemcsak politikai, hanem társadalmi téren sem mutatta föl az együttélésnek és a testvériségnek a legcsekélyebb tanujelét sem. A bunyevátság legerősebb vára mindenkor a vallás és a katolikus egyház volt, — az egyház elhatároló falai mögött ott húzódott még a bunyevác népi szellem s a századokba gyökerezett népi erkölcs is, mely sok mindenben homlokegyenest ellenkezett a *pravoszláv* szerb morállal.

Mint általában az alföldi ember, így a bunyevác is nehézkes és lassan fejlődő. A bunyevác parasztságot e mellett még az is jellemzi, hogy az ismeretlenek, másnemzetiségűek előtt igen erősen zárkózott, főleg a falvakban és a szállásokon. A bunyevácok nehezen oldódnak föl és ritkán mondják el másoknak belső érzelmeiket. A bunyevác népnél a túlfűtött nacionalizmus *ismeretlen* fogalom. Nem lobbanékony természetű s már ezért is nehezen lelkesedik.

Nem mondhatni, hogy nem elég öntudatos, — mint ahogy azt a szerb írók állították —, hanem ez az öntudat inkább a kultúrához való ragaszkodásban és a mély vallásosságban nyilvánul meg.

A bunyevác parasztgazda, legyen az akárhány láncos is, talán úgy mondhatnók, egyenrangú a napszámosaival vagy béreseivel. Egyik sem tesz különbséget. Együtt dolgoznak és olyan közvetlen közöttük a kapcsolat, mintha a szálláson dolgozó béres is családtag lenne. A bunyevác béres soha olyan nagy tiszteletet nem adott gazdájának, mint a magyar... Nem veszi le az ajtó előtt süvegét, hanem kalappal, kucsmával a fején megy be a gazdához, ha valami dolga van. Az egymásközötti életben nincs meg a kötöttség, az úgynevezett kisebbrendűségi érzet, mely akkor fogja el a napszámost, ha „ötvenes“ vagy „százláncos“ gazdával beszél. Azonban ez az egészséges szellem ma már csak a „mélybunyevácágnál“ található meg; a bunyevác iparosság és értelmiség egészen más szellemű. Az utóbbiak már új szokásokat, idegenséget és szervilizmust vittek be a régi falak közé.

Így a nép sokkal többet megőrzött a multból, mint értelmisége és sokkal kevesebb nyomot hagyott lelkében a huszadik század két világháborúja közötti szellem.

Vissza a szállásokra, — ez volt a jelszó az utóbbi esztendőkből, amely fölmozdította az egész bunyevác gazdatársadalmat és hirtelen gátat vetett a túlméretezett városba-özönlésnek. Azok, akik a bunyevác népi élet alakulását lelkiismeretes figyelemmel kísérték, fölismerték a veszélyt és idejében rámutattak arra, hogy a földtől való elszakadás a nép *éltető erejének* elvesztését jelenti. A gazdasági megerősödés legbiztosabb alapja náluk a föld. S hogy ebben a tekintetben ma igen erősen állanak, az példátlan szorgalmuknak és takarékoságuknak tulajdonítható. Itt azonban nagyon sok túlzást tapasztalhatnak a bunyevác értelmiségiek és a másnemzetiségűek is, akik érdeklődéssel kísérik az ő életüket. A takarékoság helyenként már fukarsággá fajul s ennek a káros hatása nemcsak szociális, hanem kulturális és legfőképpen egészségügyi téren jelentkezik. Az öltözködésre, a lányok ékesítésére sokkal többet fordítanak, mint az élelemre. Megtagadják önmaguktól a falatot, ha ez egészségügyi téren a legsúlyosabb visszahatással is jár. Úgy mondják: „Na trbuhu nema stakla“ — „a hason nincsen üveg“ s nem láthatni, hogy mi van benne.

A túlméretezett takarékoság, zsugoriság hatása kulturális téren a *visszafejlődés* veszélyével fenyeget. A bunyevác fiatalság sorából megdöbentően kevesen folytatják tovább tanulmányaikat; a legtöbb szülő megelégszik az elemi iskolával vagy legföljebb a középiskolai tanulmányok elvégzésével. Tovább nemigen mennek. Mert — szerintük — biztosabb megélhetést egyetlen pálya sem nyújthat a földnél és a földműves mesterség kitanulása nem kerül pénzbe. Igaz, hogy a bunyevác nép és fiatalsága között nagyon kevés az analfabéta, *de mégis rengeteg az írástudatlan*, mert amióta az iskolában megtanulta az ábécét, nem vett kezébe könyvet. Általában hiányzik náluk a nyomtatott betű iránti érdeklődés és a könyvvásárlási szándék. A bunyevácág túlnyomó része szállásokon lakik

s ott rádiót, könyvet vagy legalább ujságot seholsem talál az ember. Még az ötven-hatvan holdasoknál sem. Összehasonlításként említjük meg, hogy bácskai magyar tanyákon, három-négyholdas kis szállásokon az egyszoba-konyhás kicsiny házikóban szól a rádió, az asztalon napilap hever, sőt még képeslapot is találhatni.

Náluk a föld és a jószág legyőzte a betűt s vajjon hány bunyevác értelmiségi nemzedéknek kell még küzdenie Antuňovich Iván és Prcsics Ivó után, hogy megszerettesse velük a nyomtatott betűt: a könyvet? ...

5.

A FÖLD AZ ELSŐ TÖRVÉNY a bunyevác nép életében. A föld a mindene és a megmunkált föld alapján itéli meg embertársait is. Még azok is élvezettel dolgoznak a földön, akik megtehetnék azt, hogy a faluban vagy a városban éljenek földjük jövedelméből. Úgy dolgoznak, ahogy a régi bunyevác közmondás is mondja: „Kétszeri szántás, kétszeri kenyér; háromszori szántás, háromszori kenyér.“ Minél többet termelni és *gyűjteni!* Már fiatal korában, még alig nősült meg, alig kezdte meg az életet, arra gondol e nép: mi lesz, ha megöregszik. S azért dolgozik, hogy öregségére nyugodtan pihenhessen. A földszerető parasztnak legnagyobb baja, hogy ha a család fölön, a vagyon szétszakadozik. A bunyevácok ezért az „osztzkodástól“ irtóznak legjobban. Inkább egybeköltözik az egész család aprajánagyja, egy tanyán, egy szálláson él, csak a földet ne kelljen fölosztani. Mert közöttük csak az a legény, a rendes, becsületes parasztember, aki meg tudja őrizni az apjától örökölt földet. És csak az a dicsőség, ha arra a kérdésre, hogy mennyit szerzett hozzá, nyugodtan kimondhatja a derék teljesítmény eredményét láncokban.

És ha az idő vagy a körülmények úgy hozzák, hogy a gyarapodás folyamata megáll, akkor is a föld irányítja a bunyevác paraszt cselekedeteit. Az utóbbi esztendőkből mind több és több idős bunyevác legényt láthatunk a prélokon, a hagyományos bunyevác összejöveteleken. Ez igen feltűnő jelenség, mert a bunyevácok Bácskában a legkorábban nőszülnek. Most egyre késik a nőszülés ideje, a lányok pártában maradnak és erősen csökken a házasságkötések arányszáma. A föld parancsolja így. A gyarapodás megakadt, a föld nem terebélyesedik és ha már nem terebélyesedik, akkor nem akarják csökkenteni a nőszüléssel. Mert náluk a házasság gyereket is jelent, *sok gyereket*, és ha már a föld híján sok gyerek nem lehet, akkor a bunyevác legény inkább nem házasodik, mert neki egyke nem kell.

A nép életében ezt a visszahullást részben a városba való özönlés, részben pedig a törpebirtokos bunyevácok gazdasági egyensúlyának meggingása okozta. A földhöz való ragaszkodás azonban mindennél erősebb és a szállásokra való visszahúzódástól remélik, hogy magával hozza majd a belső gazdasági megerősödést is. Itt már a fiatalabb nemzedék lendületére várnak, hogy a népi lélek tisztaságát és mélységét megőrizze ismét olyan termékennyé tegye a nép talaját, mint amilyen volt az két-három évtizeddel ezelőtt.

A MAGYAR NYELVET nemcsak a bunyevác értelmiség, hanem az egyszerű nép is beszéli. Az idősebb nemzedék még a világháború előtt a „magyar időben“ tanulta meg az iskolában és a mindennapi életben. A mai fiatalság már szerb iskolákba járt, a tantermekben egyetlen szót sem tanulhatott magyarul és mégis, túlnyomó része, ha törve is, de beszéli a magyar nyelvet. A szerb uralomba beleszülettek; az első könyv, amelyet a kezükbe adtak szláv nyelvű volt. Szerbül vagy horvátul beszéltek iskolatársaikkal s talán egy-két szót az ismerős magyar diákokkal. Így a legtöbben odahaza tanulhattak meg magyarul, mert a szülők otthon gyakran magyarul beszélgettek. Főleg a vegyesházasságúakra áll ez, ahol az anya magyar anyanyelvű volt. Később már maga a nyelv, a szellem sarkallta őket, hogy minél tökéletesebben megismerkedjenek vele.

A kétnyelvűség még ma is érezhető mind a városi, mind a szálási bunyevácoknál. A szláv mondatokat magyar szavakkal keverik és sok esetben szláv képzőket is ragasztanak hozzájuk. A kétnyelvűség a szellemet is formálja; ez érezhető az idősebb gazdák hangján és gondolkodásán. Az ő beszédükben lágyabban szól a bunyevác nyelv is, mint a huszonöt-harminc évesek ajkán. A fiatalabbak már keményebben pattogatják a szavakat, úgy, mint a szerbök, de szókincsükben nem sok új szerb elemet találunk.

Magyarul beszélnek.

A nyelv és a szellem szabad utakon jár: lám, a huszonhároméves láthatatlan sorompó sem akadályozhatta útját. A régi magyar betűk és könyvek fiatal szellemi hajtásaiban kapaszkodott meg és megmaradt. De nemcsak a magyar könyv és a magyar betű, hanem sokhelyütt a magyar nyelv mellett *a magyar szellem* is megmaradt.

Belopakodott a lelkekbe, mint ahogy a melódia is mindig megtalálja ide a maga rejtett útját.

LÉVAY ENDRE